

Osobowości bohaterów *Prawieku i innych czasów* Olgi Tokarczuk w świetle teorii lęku Karen Horney

Xiaojin Guo

ORCID: 0009-0001-0032-6911

Wprowadzenie

Analiza literatury z perspektywy psychoanalitycznej stanowi popularne podejście badawcze, znajdując swoje podstawy w przekonaniu Zygmunta Freuda o głębokich związkach między psychologią a sztuką. Freud wielokrotnie odnosił się do literatury i sztuki w swoich pismach¹, co zainspirowało liczne badania krytyczne, publikacje i seminaria poświęcone tej tematyce.

¹ Sølvi Kristiansen, „The psychoanalyst and the poet – a meeting between Sigmund Freud and Rainer Maria Rilke”, *The Scandinavian Psychoanalytic Review* 1 (2013): 52–56.

Powieść Olgi Tokarczuk *Prawiek i inne czasy*, wydana w 1996 roku, jest jednym z najważniejszych dzieł w dorobku autorki, zyskującym uznanie zarówno w Polsce, jak i za granicą. Ta kronika życia mieszkańców fikcyjnej wioski Prawiek na przestrzeni osiemdziesięciu lat – od 1914 roku – łączy elementy realizmu magicznego i filozoficznej refleksji nad ludzką egzystencją. Przekład powieści na wiele języków, w tym na angielski dokonany przez Antonię Lloyd-Jones², ugruntował międzynarodową reputację Tokarczuk jako jednej z czołowych polskich pisarek współczesnych.

Dotychczasowe badania nad powieścią koncentrowały się głównie na perspektywach realizmu magicznego, ekofeminizmu oraz porównań tematycznych z innymi dziełami literackimi. Ewa V. Wampuszyc analizowała realizm magiczny w *Prawieku i innych czasach* oraz *Domu dziennym, domu nocnym*³. Maciej Karasiński badał duchową opresję w powieści, zestawiając ją z *The Legends of Khasak*, a także narrację, symbolikę, tworzenie i dekonstrukcję „bożego placu zabaw”⁴, natomiast Noemi Fregara interpretowała postaci kobiece przez pryzmat ekokrytyki, ekofeminizmu i badań nad monstrialnością, podkreślając ich antyantropocentryczny wymiar⁵. Jarosław Anders, opisując mieszkankę lirycznego realizmu i fantazji, stwierdził, że mitopoetyckie projekty Tokarczuk mające na celu wyrażenie jedności świata ludzkiego i naturalnego nie były w pełni udane, ale stworzyły literaturę eklektycznej ciekawości, wyobraźni i szczerzej troski o moralne wyzwania współczesności⁶.

Niniejszy artykuł, w odpowiedzi na niedostateczne badania psychoanalityczne dotyczące tej powieści, podejmuje próbę analizy *Prawieku i innych czasów*, opierając się na teorii lęku Karen Horney. Przy pomocy neopschoanalitycznej perspektywy praca skupia się na trzech głównych bohaterach: Kłosce, Misi oraz Pawle. Analizuje ich lęki, strategie obronne oraz konsekwencje tych działań, ukazując wpływ środowiska społeczno-kulturowego na kształtowanie neurotycznych cech osobowości.

Teoria Horney, zakładająca, że lęk stanowi dynamiczne centrum neurozy, wskazuje na istotę elastycznego stosowania trzech strategii obronnych: dążenia ku ludziom, występowania przeciwko nim oraz wycofywania się. Analiza pokazuje, że postaci takie jak Paweł i Misia, ograniczając się do jednej strategii, nie są w stanie przezwyciężyć swoich lęków, co prowadzi do tragicznych skutków. Kłoska natomiast, dzięki elastycznemu stosowaniu trzech strategii, jest w stanie zachować równowagę i integralność osobowości, przez co stanowi kontrast z pozostałymi bohaterami.

² Olga Tokarczuk, *Primeval and Other Times*, tłum. Antonia Lloyd-Jones (Prague: Twisted Spoon Press, 2010).

³ Ewa V. Wampuszyc, „Magical Realism in Olga Tokarczuk’s «Primeval and Other Times» and «House of Day, House of Night»”, *East European Politics and Societies* 2 (2014): 366–385.

⁴ Maciej Karasiński, „Mapping the Contours of Spiritual Oppression: Thematic Parallels of Magical Reality in O. V. Vijayan’s «The Legends of Khasak» and Olga Tokarczuk’s «Primeval and Other Times»”, *Papers on Language and Literature* 2 (2022): 165–201.

⁵ Noemi Fregara, „Ecological, Feminist, and Monstrous Trends Against Women and Nature’s Oppression in Olga Tokarczuk’s Works”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 2 (2023): 150–166.

⁶ Jarosław Anders, „«Primeval and Other Times» by Olga Tokarczuk: The ‘Tender Narrator’ and the Perils of Myth”, *The Polish Review* 2 (2021): 105–117.

1. Teoria lęku Karen Horney

Karen Horney definiuje lęk jako „poczucie bycia małym, nieistotnym, bezradnym, opuszczonym i zagrożonym w świecie, który chce nadużywać, oszukiwać, atakować, poniżać, zdradzać i zazdrościć”⁷. W teorii Horney lęk odgrywa centralną rolę w rozwoju neurotycznej osobowości, co czyni go kluczowym elementem jej analizy psychologicznej. Badaczka podkreśla, że „lęk jest dynamicznym centrum neurozy i wymaga ciągłego radzenia sobie z jego skutkami”⁸.

Źródła lęku, według Horney, można podzielić na dwa główne rodzaje:

- **makrośrodowiskowe**, obejmujące warunki społeczne i kulturowe, w których funkcjonuje jednostka;
- **mikrośrodowiskowe**, obejmujące indywidualne doświadczenia życiowe, które w sposób bezpośredni kształtują emocjonalną sferę jednostki⁹.

Aby zminimalizować wpływ lęku, jednostka rozwija neurotyczne potrzeby, takie jak potrzeba władzy, akceptacji czy izolacji. Potrzeby te prowadzą do sztywnego stosowania strategii radzenia sobie z otoczeniem określanych jako tendencje neurotyczne.

W książce *Our Inner Conflicts* na podstawie dziesięciu rodzajów neurotycznych potrzeb Horney wyodrębnia trzy tendencje, które ludzie wykorzystują do radzenia sobie z podstawowym lękiem¹⁰:

Dążenie ku ludziom, związane z potrzebą miłości, akceptacji i podporządkowania się.

Występowanie przeciwko ludziom, charakteryzujące się agresją, dominacją i dążeniem do kontroli.

Oddalanie się od ludzi, przejawiające się potrzebą izolacji, niezależności i wolności.

Na podstawie dominującej w zachowaniu tendencji wyróżnia się trzy rodzaje neurotycznych osobowości: typ uległy, typ agresywny i typ oderwany.

Te trzy strategie odgrywają ważną rolę w radzeniu sobie z lękiem, umożliwiając jednostce zachowanie równowagi emocjonalnej. Niemniej osoby neurotyczne często ograniczają się do jednej strategii, co skutkuje sztywnością i niezdolnością do adaptacji w zmieniających się warunkach. Zaprzeczanie pozostałym strategiom lub tłumienie ich prowadzi do dalszego pogłębienia konfliktu wewnętrznego i trudności w utrzymaniu zdrowej osobowości.

⁷ Karen Horney, *The Neurotic Personality of Our Time* (London: Routledge, 1937), 92.

⁸ Horney, *The Neurotic Personality of Our Time*, 41.

⁹ Karen Horney, *Neurosis and Human Growth* (London: Routledge, 1950), 14.

¹⁰ Karen Horney, *Our Inner Conflicts* (London: Routledge, 1946).

2. Misia jako typ uległy – pragnienie uczucia i aprobaty

Misia reprezentuje typ osobowości uległej, której cechy ukształtowało wychowanie się w trudnym środowisku rodzinnym i społecznym. Zgodnie z teorią Horney dzieciństwo naznaczone brakiem ciepła, poczuciem bezpieczeństwa oraz doświadczaniem izolacji prowadzi do rozwoju neurotycznych potrzeb, takich jak pragnienie miłości, aprobaty i akceptacji. W dzieciństwie Misia była samotna, nie miała przyjaciół, z którymi mogłaby się bawić, była świadkiem romansu matki, często dostawała lanie i aż do piątego roku życia brakowało jej miłości ojca. Dlatego łatwo dała się oczarować pochwałam i komplementom Pawła, rzuciła dla niego studia, wyszła za mąż, a potem rozpoczęła swoje nieszczęśliwe życie. Horney udowadnia, że czynniki kulturowe i uświęcone tradycją role płciowe zachęcają kobiety do bycia zależnymi od mężczyzn w zakresie miłości, prestiżu, bogactwa, opieki i ochrony. Ta zależność skutkuje nadmiernym naciskiem na podobanie się mężczyznom, kultem piękna oraz przecenianiem znaczenia miłości¹¹.

2.1. Środowisko dorastania Misi – kształtowanie się jej lęku

Dzieciństwo Misi było naznaczone brakiem stabilności emocjonalnej oraz bolesnymi doświadczeniami w rodzinie.

Gdy się urodziła, jej ojciec zaangażowany był w działania wojenne, mieszkała wobec tego tylko z matką. Pod wpływem wojny świat Misi „podobny był do świata innych ludzi i zwierząt, był ciemny i pełen cierpienia niby mętny, zarośnięty rzesą staw”¹². Ojciec wrócił do domu, gdy miała około czterech lat. Po powrocie z wojny naznaczony traumą ojciec Misi zataczał się podczas chodzenia, a potem często płakał w nocy, wtulając się w piersi jej matki. W efekcie Misia traktowała go jak równego sobie, co wpłynęło na zaburzenie tradycyjnych ról rodzinnych. Jednocześnie „od powrotu ojca Misia zaczęła widzieć świat. Przedtem wszystko było zamazane i nieostre. Sprzed powrotu ojca Misia nie pamiętała siebie, jakby w ogóle nie istniała”¹³.

Dzieciństwo Misi wydawało się pozbawione przyjaciół, z którymi mogłaby się bawić. Nawet gdy miała dziesięć lat, mogła się bawić tylko swoimi lalkami przy toaletce matki albo szukać rzeczy w szufladzie kuchennego stołu.

Najbardziej lubiła damę pikową. Wydawała jej się najpiękniejsza i najbardziej smutna. Dama pikowa miała niedobrego męża. Dama pikowa nie miała przyjaciół. Była bardzo samotna¹⁴.

Dama pikowa była jak sama Misia – smutna i samotna.

¹¹Karen Horney, „The Overvaluation of Love. A Study of a Common Present-Day Feminine Type”, *The Psychoanalytic Quarterly* 3 (1934): 605–638.

¹²Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 14.

¹³Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 32.

¹⁴Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 45.

2.2. Strategia obronna Misi – dążenie ku ludziom

Zgodnie z teorią Horney „typ uległy potrzebuje być lubiany, pożądanym, kochany; czuć się akceptowanym, mile widzianym, aprobowanym, docenianym; być potrzebnym, mieć znaczenie dla innych, zwłaszcza dla jednej konkretnej osoby; być wspomagany, chroniony, otoczony opieką, prowadzony”¹⁵.

W przypadku Misi strategia ta objawiała się całkowitym podporządkowaniem mężowi Pawłowi. Jego komplementy i uwaga były dla niej namiastką miłości, której brakowało jej w dzieciństwie. Kiedy Paweł wpatrywał się w Misie i ją chwalił, myślała o sobie:

Jestem ładną dziewczyną. Mam małe stopy, jak Chinka. Mam piękne włosy. Uśmiecham się bardzo kobieco. Pachnę wanilią. Można tęsknić za tym, żeby mnie zobaczyć. Jestem kobietą¹⁶.

Misia rzuciła studia, ponieważ chciała wyjść za mąż. Paweł chciał się ożenić, mimo że był jeszcze w szkole. Matka Misi, Genowefa, była zadowolona z Pawła, podczas gdy ojciec uważał, że córka nie powinna wychodzić za mąż tak szybko; powinna kontynuować naukę i cieszyć się życiem. Miał wrażenie, że jego Misia została, jak rzecz, wpisana w życiowe, ambitne plany Pawła Boskiego¹⁷.

Po ślubie Misia ciągle rodziła dzieci, bo Paweł nie chciał używać prezerwatyw. Jednocześnie musiała w pojedynkę radzić sobie z zajmowaniem się dużym gospodarstwem domowym. W całym swoim życiu urodziła sześćoro dzieci, w tym siostry bliźniaczki w piątym porodzie. Zatraciła się w swoim małżeństwie.

Mimo zdrad i braku wsparcia ze strony Pawła Misia tłumaczyła jego zachowanie, obwiniając samą siebie za utratę atrakcyjności i umniejszając swoje potrzeby.

Przytyła po trzecim dziecku, jej włosy straciły blask i zrobiły się proste. Oczy miały teraz kolor gorzkiej czekolady. Była czwarty raz w ciąży i po raz pierwszy pomyślała, że to za dużo jak na nią. Nie chciała tego dziecka¹⁸.

Kiedy rodziła, Paweł wyjechał, więc opiekował się nią ojciec. Choć Misia poznała prawdę o niewierności męża, nie potrafiła niczego zmienić i zaszła w ciążę po raz piąty, rodząc dziewczynki Lilę i Maję. W tym samym roku na serce zmarł jej ojciec, Michał. Bez jego pomocy życie stało się jeszcze gorsze.

Kiedy ich dzieci robiły coś złego, Paweł obwiniał Misie, kazał jej być surową i trzymać je w ryzach. Podczas gdy on mógł swobodnie rozwijać swoją karierę i spędzać czas z przyjaciółmi,

¹⁵Horney, *Our Inner Conflicts*, 51.

¹⁶Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 64.

¹⁷Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 66.

¹⁸Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 130.

ciężarna Misia zajmowała się domem i dziećmi. Każdego dnia miała mnóstwo obowiązków: gotowanie, pranie i sprzątanie podwórka. Paweł pojawiał się tylko wieczorami, co miała mu za złe. Jednak kiedy kupił antybiotyki i ocalił ich dwie córki przed chorobą, całkowicie mu podporządkowana zapomniała o jego wcześniejszych błędach i „wsunęła się pod kołdrę Pawła i przytuliła do niego całym ciałem”¹⁹.

Od momentu ślubu całe życie Misi było pod ścisłą kontrolą męża. Nie mogła nawet zdecydować o miejscu swojego pochówku. Pewnego dnia Paweł wynajął kilku mężczyzn, aby wykopali rodzinny grób obok grobów jego ojca i siostry. Na pytanie Misi: „Dlaczego nie przy moich rodzicach?”, zakpił: „Dlaczego, dlaczego – przedrzeźniał ją. – Tam jest za ciasno”²⁰. Misia, przez całe życie zdominowana przez męża, została wykpiąca i tym razem.

3. Paweł jako typ agresywny – obsesyjne dążenie do władzy i dominacji

Paweł jest przedstawicielem agresywnego typu osobowości, który charakteryzuje się dążeniem do kontroli, władzy i dominacji nad innymi. Zgodnie z teorią Horney osoby o takim profilu są skłonne wykorzystywać ludzi jako narzędzia do realizacji swoich celów, często ignorując ich uczucia i potrzeby. Paweł „wiedział, że będzie miał wszystko, czego zapagnie, że będzie parł do przodu i nikt nie potrafi go zatrzymać”²¹.

3.1. Środowisko dorastania Pawła – źródło jego lęku

Źródłem arogancji, potrzeby zacieklej rywalizacji i mściwości często upatruje się w trudnym dzieciństwie. Bernard J. Paris, amerykański naukowiec, zwolennik teorii lęku Karen Horney, uważa, że ludzie arogancy i mściwi chcą „zniewolić innych, grać na ich emocjach, frustrować ich, dyskredytować i upokarzać”²².

Dzieciństwo Pawła było naznaczone biedą i poczuciem niższości społecznej. Jako syn ubożego rzemieślnika, starego Boskiego, wstydził się swojego pochodzenia oraz warunków życia. Wyobrażał sobie nawet, że jest synem bogatego Popielskiego, i gardził brakiem ambicji ojca i prostotą swoich trzech siostr. Bał się, że jeśli nie zacznie szybko działać, stanie się tak samo „nieważny” jak jego ojciec i całe życie spędzi na kładzeniu gontów na dach. Dlatego gdy miał szesnaście lat, wyniósł się z domu, w którym królowały jego nieładne siostry, i najął się w Jeszkotlach do pracy²³.

¹⁹Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 139.

²⁰Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 174.

²¹Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 61.

²²Bernard J. Paris, *Imagined Human Beings: A Psychological Approach to Character and Conflict in Literature* (New York: New York University Press, 1997), 23.

²³Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 60.

3.2. Strategia obronna Pawła – występowanie przeciwko ludziom

Zgodnie z teorią Horney osoby agresywne stosują strategię przeciwstawiania się ludziom, aby uzyskać kontrolę i potwierdzić swoją wartość. Paweł wcielał tę strategię w każdym aspekcie swojego życia. Był ambitny, pragnął wiedzy i wykształcenia, ale jednocześnie był bardzo arogancki, nie lubił swojego biednego domu i trzech sióstr.

Nienawidził brudu, który wciskał się w szczeliny starej drewnianej chałupy, w podłogi, pod pa-nokcie. Nienawidził smrodu krowiego gnoju, którym przesiąkało ubranie, kiedy weszło się do obory. Nienawidził zapachu parowanych ziemniaków dla świń – przenikał on cały dom, każdą rzecz w domu, włosy i skórę. Nienawidził chamskiej gwary, którą mówili rodzice i która pchała się czasem na język jemu samemu. Nienawidził płótna, surowego drewna, drewnianych łyżek, odpustowych świętych obrazów, grubych nóg sióstr²⁴.

Dla agresywnego typu osobowości każda „sytuacja lub relacja jest rozpatrywana z punktu widzenia tego, «co mogę z niej wyciągnąć?» – niezależnie od tego, czy chodzi o pieniądze, prestiż, kontakty czy pomysły”²⁵. Paweł przyglądał się Misi przez kilka miesięcy w każdą niedzielę, kiedy przychodziła do kościoła. Pewnej niedzieli miał okazję porozmawiać z nią i powiedział, że jest „maleńka jak luksusowy szwajcarski zegarek. [...] Powiedział, że jej włosy mają kolor najdroższej odmiany złota”²⁶. Misia była dla niego przede wszystkim narzędziem, które miało potwierdzić jego pozycję społeczną.

Dzięki swoim wysiłkom, by piąć się w górę, Paweł w końcu dostał pracę jako kontroler czystości w sklepach, restauracjach i barach.

Paweł, gdy chciał, mógł zarządzić zamknięcie każdego sklepu, każdej jadłodajni. Był ważny. Dawa-no mu prezenty, częstowano wódką i najświeższymi nóżkami w galarecie²⁷.

Tak poznał właściciela cukierni Ukleję i kilku innych, którzy wprowadzili Pawła w świat sekretarek i prawników, pijackich szaleństw i polowań, towarzyskich barmanek i alkoholu, który dodawał odwagi, by czerpać z życia jak najwięcej.

Po zdobyciu władzy zmieniły się uczucia i stosunek Pawła do Misi.

Wiedziała, że on obściskuje i pieprzy te wszystkie bufetowe, sklepowe z mięsnych sklepów, kelnerki z restauracji, które kontroluje jako urzędnik państwowy. [...] Kiedy Paweł wrócił lekko podпиты, Misia podeszła do niego z czwórką dzieci.

– Zabiję cię, jeżeli zrobisz to jeszcze raz – powiedziała.

²⁴Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 61.

²⁵Horney, *Our Inner Conflicts*, 65.

²⁶Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 64.

²⁷Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 116.

Zamrugał oczami, ale nie próbował udawać, że nie wie, o co chodzi. Potem rzucił buty w kąt i zaśmiał się wesoło²⁸.

Paweł osiągnął swój cel bycia ważnym i potężnym, nie dbał zbyt o uczucia innych, a nawet sprzeciwił się swojemu teściowi i żonie.

4. Kłoska – elastyczne stosowanie strategii obronnych

4.1. Kształtowanie się lęku Kłoski

„Są dwa rodzaje nauki. Od zewnątrz i od wewnątrz. [...] Kłoska uczyła się poprzez przyswajanie z zewnątrz do środka”²⁹. Zmuszona do działania w trybie przetrwania Kłoska rozwijała elastyczność w stosowaniu różnych strategii obronnych, co umożliwiło jej nie tylko przeżycie, ale także zachowanie integralności osobowości. Choć doświadczyła wielu trudności i pogardy ze strony innych, udało jej się przetrwać w niestabilnych czasach, znaleźć ukojenie w naturze i pozostać sobą.

4.2. Strategia obronna Kłoski

4.2.1. Dążenie ku ludziom

Kłoska była bosą i żalną dziewczyną, niemającą rodziny ani domu, w którym mogłaby mieszkać. Nie miała nawet imienia, a ludzie nazywali ją Kłoska, ponieważ zbierała kłosa kukurydzy pozostałe po żniwach. Cierpiała z powodu konfliktu między śmiercią głodową a moralnością. Aby przetrwać, stosowała strategię zbliżania się do ludzi. Kradła ziemniaki i sypiała z mężczyznami w zamian za jedzenie, ponieważ „ludzie [...] nieskorzy są do dawania czegoś za nic, za darmo”³⁰. Jednak uprawiając seks z mężczyznami, nie czuła się od nich gorsza.

Nigdy nie chciała położyć się po bożemu. Mówiła:
– Dlaczego ja mam leżeć pod tobą? Jestem ci równa³¹.

Pod wpływem wojny i epidemii grypy w 1918 roku Kłoska postanowiła wrócić do świata ludzi, by uniknąć głodu. Udała się do młyna Genowefy w poszukiwaniu jedzenia:

weszła przed nią w chłodny cień i zaraz rzuciła się na kolana, żeby zbierać porozrzucane, pojedyncze ziarna, kupki kurzu, który kiedyś był mąką. Zgarniała chudymi palcami ziarna, wpychała je sobie do ust. [...] Genowefę ścisnęło coś w gardle. [...] Zobaczyła, jak kruche jest teraz jej ciało,

²⁸Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 131.

²⁹Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 14–15.

³⁰Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 14.

³¹Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 14.

i przypomniała sobie Kłoskę sprzed wojny. Była wtedy dorodną, piękną dziewczyną. Teraz patrzyła na jej nagie, poranione stopy o paznokciach mocnych jak zwierzęce pazury³².

Poza tym dobroduszna Kłoska wyszła również naprzeciw samotnej Florentynce, której zmarł mąż, zmarło też siedmioro z dziewięciorga jej dzieci, a dwoje pozostałych ją opuściło. Często bolała ją głowa i dręczona bezsennością potrząsała pięścią i krzyczała na księżyc. Kłoska poszła do Florentynki, pocieszyła ją swoim snem i powiedziała, że księżyc ma nadzieję, iż mu wybaczy. Przekonana snem Kłoski Florentynka wybaczyła księżycowi. Została matką Kłoski i babcią jej córki Ruty. Często odwiedzały Florentynkę i zносиły jej jedzenie³³.

4.2.2. Występowanie przeciwko ludziom

Chociaż Kłoska była biedna, była też dostatecznie sprytna, by przejrzeć intrygi innych. Dziedziczka Popielska nie chciała, aby Kłoska została w Prawieku; powiedziała jej, że prowadzi schronisko w Jeszkotlach i rozdaje żywność i ubrania przed żniwami. „Ludzie nie chcą cię tutaj. Niesiesz zamęt i rozprzężenie obyczajów. Źle się prowadzisz. Powinnaś stąd odejść”. Kłoska zawalczyła o siebie i odparła: „A czy mi nie wolno być, gdzie chcę?”³⁴.

Kiedy stolarze gwizdali na nią i kiedy proboszcz kazał jej trzymać się z dala od Prawieku i Jeszkotli oraz jego parafian, stawiała czoła pogardzie ze strony mężczyzn, śmiejąc się, podnosząc spódnicę i pokazując im swoje nagie podbrzusze. To był jej sposób na emancypację.

Mimo swojego doświadczenia biedy nie chciała, aby jej córka poślubiła Ukleję, bogatego, ale niegrzecznego i brutalnego mężczyznę. Wiedziała, że córka nie będzie z nim szczęśliwa.

4.2.3. Oddalanie się od ludzi

Chociaż nie mogła znaleźć ciepła i pocieszenia w ludzkim świecie, Kłoska zdołała znaleźć towarzystwo w świecie przyrody, które ją uzdrowiło i pomogło jej być sobą. Nie musiała zaspokajać potrzeb innych i prowadziła niezależne życie.

Odrzucona przez społeczność Prawieku nie straciła ducha i wybrała życie w lesie. Pragnęła wolności, której zazdrościła zającom, rybam i jaszczurkom. W chacie w Wydymaczu mieszkała z wężem, sową i kanią. Kłoska żyła się z wężem i nazwała go Złotys.

Czekał na nią przy wszystkich ścieżkach, gdziekolwiek szła, śledził każdy jej ruch. Pozwalała mu leżeć w ciągu dnia na swoim posłaniu. Nosił ją na szyi niby srebrny łańcuch [...]”³⁵.

³²Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 22.

³³Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 74–75.

³⁴Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 15.

³⁵Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 46

Kłoska zdaje się osiągać pełną harmonię z naturą, co symbolizuje scena jej intymnego zbliżenia z arcydziełem. Potrafiła porozumiewać się zarówno ze zwierzętami, jak i roślinami, natura pocieszała jej zranione serce. Jak analizuje Maciej Karasiński:

W Prawieku Kłoska pełni funkcję wróżki i wróżbity społeczności, który tłumaczy rzeczywistość za pomocą magii i snów. Jest wyrzutkiem o zdolnościach parapsychicznych i głębokim wglądzie w problemy wioski³⁶.

Kłoska znalazła również pocieszenie i miłość w swoim śnie o potężnej kobiecie i z głębi serca cieszyła się jej dotykiem i pieścizotami. „Wielka kobieta wzięła Kłoskę na ręce i przytuliła do piersi”³⁷.

Dzięki umiejętności elastycznego stosowania trzech strategii radzenia sobie z niepokojem Kłoska zdołała poradzić sobie z głodem i upokorzeniem i znaleźć ukojenie w naturze.

Podsumowanie

Główni bohaterowie powieści Olgi Tokarczuk – Kłoska, Misia oraz Paweł – zmagają się z lękami wywołanymi przez czynniki środowiskowe, w tym kontekst społeczno-kulturowy oraz sytuację rodzinną. Analiza ich stanów emocjonalnych ujawnia wyraźne paralele z teorią lęku Karen Horney. Każda z postaci przyjmuje jedną lub więcej strategii radzenia sobie z lękiem, co znacząco wpływa na ich losy.

Misia i Paweł stosują odpowiednio pojedynczą strategię jako jedyne narzędzie do łagodzenia wewnętrznego niepokoju, co okazuje się nieskuteczne w długoterminowej perspektywie. Paweł, dążąc do osiągnięcia sukcesu zawodowego i społecznej dominacji, rozwija tendencję do przeciwstawiania się ludziom. Jego pogarda dla rodziny, w tym rodziców i sióstr, oraz niewierność wobec żony po osiągnięciu zawodowego prestiżu są wyrazem tej strategii. Paweł, gdy jego relacja z Misią została utrudniona przez jej ojca, potrafił zręcznie zaspokoić potrzeby zarówno swojej żony, jak i teściowej, co stanowiło próbę osiągnięcia celu w sposób instrumentalny. Przed zawodowym awansem prezentował się jako troskliwy i odpowiedzialny mąż, jednak po uzyskaniu upragnionego statusu ujawnił swoje prawdziwe oblicze, charakteryzujące się surowością wobec rodziny i licznymi zdradami. W swoim postrzeganiu świata Paweł uznawał się za lepszego i ważniejszego od innych, co prowadziło do alienacji i samotności. W rezultacie jego skrajna strategia przeciwstawiania się ludziom doprowadziła do ostatecznego odrzucenia przez otoczenie.

Misia z kolei, wychowywana w środowisku pozbawionym ciepła emocjonalnego i ukształtowana przez społeczeństwo zdominowane przez mężczyzn, przyjęła strategię dążenia ku ludziom. Jej neurotyczna potrzeba akceptacji i uczucia prowadziła do nadmiernego podporządkowania się agresywnemu mężowi. Niezdolna do wyjścia poza schemat uległości Misia ostatecznie

³⁶Karasiński, 185.

³⁷Tokarczuk, *Prawiek i inne czasy*, 18.

umarła z żalu i smutku, co symbolizuje tragiczną konsekwencję sztywnego stosowania tylko jednej strategii radzenia sobie z lękiem.

Kłoska, w przeciwieństwie do Misi i Pawła, była jedyną postacią, która skutecznie pokonała swoje lęki dzięki elastycznemu stosowaniu trzech strategii radzenia sobie z niepokojem. Jej zdolność dostosowywania zachowań do zmieniających się okoliczności pozwoliła jej przetrwać w ekstremalnych warunkach. Kłoska stosowała strategię zbliżania się do ludzi, gdy zmagająca się z groźbą głodu, oraz tę samą strategię w sytuacjach, gdy doświadczała upokorzeń i zniewag. W momentach odrzucenia przez społeczność ludzką wybierała natomiast strategię oddalania się od innych, znajdując ukojenie i poczucie bezpieczeństwa w harmonii z naturą. Dzięki temu zachowała integralność osobowości i ochroniła swoje zdrowie psychiczne, co pozwoliło jej uniknąć cierpienia charakterystycznego dla świata pełnego konfliktów i nadużyć.

Analiza przedstawionych postaci w kontekście teorii lęku Karen Horney prowadzi do wniosku, że ich neurotyczne obawy wynikają zarówno z uwarunkowań rodzinnych, jak i społeczno-kulturowych. Artykuł ukazuje, że jedynie elastyczne stosowanie trzech strategii Horney – dążenia ku ludziom, przeciwstawiania się im oraz oddalania się od nich – umożliwia jednostce zachowanie autonomii i poczucia bezpieczeństwa oraz skuteczne przezwycięzenie lęku.

przełożył Gerard Ronge

Bibliografia

Anders, Jarosław. „«Primeval and Other Times» by Olga Tokarczuk: The ‘Tender Narrator’ and the Perils of Myth”. *The Polish Review* 2 (2021): 105–117.

Fregara, Noemi. „Ecological, Feminist, and Monstruous Trends Against Women and Nature’s Oppression in Olga Tokarczuk’s Works”. *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 2 (2023): 150–166.

Horney, Karen. *Neurosis and Human Growth*. London: Routledge, 1950.

– – –. *Our Inner Conflicts*. London: Routledge, 1946.

– – –. *The Neurotic Personality of Our Time*. London: Routledge, 1937.

– – –. „The Overvaluation of Love: A Study of a Common Present-Day Feminine Type”. *The Psychoanalytic Quarterly* 3 (1934): 605–638.

Karasinski, Maciej. „Mapping the Contours of Spiritual Oppression: Thematic Parallels of Magical Reality in O. V. Vijayan’s «The Legends of Khasak» and Olga Tokarczuk’s «Primeval and Other Times»”. *Papers on Language and Literature* 2 (2022): 165–201.

Kristiansen, Sølvi. „The Psychoanalyst and the Poet – A Meeting Between Sigmund Freud and Rainer Maria Rilke”. *The Scandinavian Psychoanalytic Review* 1 (2013): 52–56.

Paris, Bernard J. *Imagined Human Beings: A Psychological Approach to Character and Conflict in Literature*. New York: New York University Press, 1997.

Tokarczuk, Olga. *Prawiek i inne czasy*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.

– – –. *Primeval and Other Times*. Tłum. Antonia Lloyd-Jones. Prague: Twisted Spoon Press, 2010.

Wampuszyc, Ewa V. „Magical Realism in Olga Tokarczuk’s «Primeval and Other Times» and «House of Day, House of Night»”. *East European Politics and Societies* 2 (2014): 366–385.

SŁOWA KLUCZOWE:

teoria lęku Karen Horney

Prawiek i inne czasy

ABSTRAKT:

Interpretacja literatury z perspektywy psychoanalitycznej jest popularnym podejściem badawczym, jednak analiza powieści Olgi Tokarczuk *Prawiek i inne czasy* na podstawie teorii lęku Karen Horney pozostaje stosunkowo nieeksplorowana. W niniejszym artykule przeanalizowano osobowości trzech głównych bohaterów – Kłoski, Misi oraz Pawła – z uwzględnieniem przejawów i źródeł ich lęków, strategii obronnych oraz konsekwencji ich działań. Badanie wykazało, że społeczno-kulturowe uwarunkowania odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu neurotycznych tendencji postaci, które w różnym stopniu wpływają na ich zdolność do radzenia sobie z lękiem. Zgodnie z teorią Horney tylko elastyczne stosowanie trzech strategii obronnych – dążenia ku ludziom, przeciwstawiania się im oraz wycofywania się – pozwala na skuteczne przezwyciężenie lęku i osiągnięcie harmonijnych relacji z otoczeniem. Artykuł dostarcza nowego spojrzenia na twórczość Tokarczuk, wzbogacając analizę literacką o kontekst psychologiczny oraz podkreślając znaczenie równowagi w budowaniu zdrowych relacji rodzinnych i społecznych.

strategie obronne

OLGA TOKARCZUK

NOTA O AUTORCE:

Xiaojin Guo (ur. 1991) – wykładowczyni w Szkole Języków Obcych Uniwersytetu w Baoshan w Chinach. Obecnie doktorantka na kierunku literaturoznawstwo w Szkole Doktorskiej Nauk o Języku i Literaturze Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania badawcze obejmują literaturę porównawczą w perspektywie psychoanalizy, teorii postkolonialnych oraz feministycznych.